

1980'li yıllardan bu yana yeni gelişme gösteren Uygur Edebiyatında içerik bakımından Çin Halk Cumhuriyetinde 1966-1976 yılları arasında Mao Zedong tarafından yürütülen kültür devrimini konu eden eserler önemli yer tutmaktadır. Uygur yazar ve şairleri, eserlerinde Mao devrindeki kültür devrimini yönlendiren 4'lü çetenin yaptıklarını ortaya çıkarmak suretiyle Kültür inkılabı dönemini en karanlık olumsuzlarla dolu dönem olarak göstermişlerdir. O devirde cereyan eden zulüm ve haksızlıkları anlatarak, totaliter politikasını şiddetle kınamışlardır.

Yazar Zordun Sabir'in Şin Jiang Halk Neşriyatı tarafından 1983 yılında neşredilen 530 sayfalık "İzdiniş" romanı ve şair Mehmetcan Raşiddin'in Şin Jiang Halk Neşriyatı'nın Çolpan Edebiyat Dergisi'nin 1987 yılı 2.sayısında yayınlanan "Cahil" (İnatçı) başlıklı destanı bu türdeki edebi eserlerdendir.

Yazar ve siyasetçi Seyfeddin Azizi'nin "Sultan Satuk Buğrahan", "Tengri Tag Bürkütü" (Tanrıdağ Şahini), "Eslime" (Hatıralar) adlı romanları, "Amannisahan" adlı tiyatro eseri ve yüzlerce hikaye ve şiiri; genç yazar Ferhat Cilan'ın "Mehmut Keşkiri" (Kaşgarlı Mahmut) adlı tarihi romanı ve bu eserler dışında binlerce şiir ve hikayeleri.

Bu tip tarihi konuları işleyen eserlerden başka, vatan millet sevgisini işleyen lirik şiirler ve sevgi muhabbet şiirleri de Uygur edebiyatında yer almaktadır. Bunlardan Şair Tayıpcan Ali'nin 1981'de yazdığı "Millet Hakkında" başlıklı şiir dikkat çekicidir. Şair bu şiirinde şovenizmi red etmekte, milletler arasındaki eşitlik ve beraberlik fikrini savunmaktadır. Ayrıca 1966-1976 arasındaki Kültür devriminde Mao yönetiminin icra ettiği Çin şovenizmini tenkit etmektedir.

2. Çağdaş Uygur Edebiyatındaki gelişmelerin başında edebiyat türü ve şekli bakımından değişiklikler gelir. Çağdaş Uygur Edebiyatı 1950'li yıllardan 1970'li yılların sonlarına kadar şiir esas olmak üzere, hikaye, drama ve destanlarla sınırlı kalmıştı. 1978 yılına kadar bir roman bile neşredilmemişti. Bu dönemdeki romanların çoğu Çince ve Rusça'dan çevrilmiş romanlar idi. 70'li yılların sonundan şimdiye kadar ondan fazla roman yayınlanmıştır. Bu çağdaş Uygur Edebiyatındaki büyük bir gelişmedir.

Aynı zamanda Çağdaş Uygur Edebiyatında senaryo şekli de gelişmeye başlamıştır. Yazar Mehmet Ali Zunun'un 1986 yılında çekilen "Üç Yaş" (Üç Genç) televizyon dizi filmi bunlardan sayılabilir.

Yukarıda bahsettiklerimizin ışığında görüldüğü gibi, 1970'li yılların sonları ve 1980'li yılların başlarından itibaren Doğu Türkistan Uygur Edebiyatı'nda yeni gelişmeler yeni edebi olaylar kendisini göstermeye başlamıştır.

Bu bahisten yola çıkarak şunu görebiliriz ki; zengin ve orijinal bir kültür tarihine sahip olan Uygur Türkleri, kendilerine yapılan asimilasyon ve baskı siyasetlerine rağmen öz mevcudiyetlerini, kültür ve geleneklerini kuvvetli bir mücadele sayesinde muhafaza etmekte ve geliştirmektedirler.

1988’li yılların sonları, 1989 yılının başlarından itibaren Çin yönetimi Doğu Türkistan’da takip ettiği politikasını sertlik istikametinde değiştirerek,Doğu Türkistan aydınları, yazar ve şairlerinin çeşitli konularda özellikle tarihi konularda eser yazmalarına yeni kısıtlamalar getirmeye başladı. Bilhassa 5 Nisan 1990 tarihinde Doğu Türkistan’ın Aktu İlçesi Barın Köyü’nde,Çin zulmüne karşı patlak veren silahlı ayaklanmadan sonra yazar ve şairlerin üzerindeki sansür ve takip daha da sıkılaştırıldı. Şubat 1991 tarihinden sonra, ünlü tarihçi şair Turgun Almas’ın “Uygurlar”,“Hun Tarihi”,“Eski Uygur Edebiyatı” başlıklı üç kitabı toplatıldı.Turgun Almas ve onun gibi düşünen yazarları “Pan-Türkist”, “Uygur şövenisti” “ayrılıkçı” diye suçlayarak onlara baskı ve tehdit siyaseti uyguladı.Çin yönetiminin demokrasi ve insan hakları ile bağdaşmayan bu siyasi tedbirleri Doğu Türkistan Uygur Edebiyatı’nın gelişmesini baltaladı. Neticede Edebiyat ve tarih ilminde yeniden durgunluk hatta gerileme devri başladı.

Kendi milli kültürlerine bağlı, halkının manevi isteklerine cevap vermekten kaçmayan Uygur yazar ve şairleri özgürlük, eşitlik ve insan hakları doğrultusunda yine de yeni edebi eserler yazarak Uygur Türkleri arasında büyük sevgi kazanmıştır. Bu yazarlar içinde kabiliyetli yazar Zordun Sabir’in ayrıca yeri vardır. Zordun Sabir vatanperver, milliyetçi bir yazar olup, O, 1998 yılının sonunda kalp krizi ile vefat etmiştir. Yazarın kalbi Komünist Çin Hakimiyetinin Doğu Türkistan’da Uygur Türklerine uyguladığı çağ dışı işkence ve zulüm siyasetine dayanmamıştır. Yazarın sağlığında tamamlayıp ölümünden 15 gün önce yayınevine teslim ettiği “Anayurt” adındaki 3 ciltli romanı 2000 yılında Doğu Türkistan’da Halk Neşriyatı tarafından yayımlanmıştır. Bu roman Uygur Türkleri tarafından severek okunmuştur.

Yazarın bu romanında 1944 yılında Doğu Türkistan’ın kuzey bölgelerinden olan İli, Altay, Tarbagatay (Çövçek) vilayetlerinde patlak veren milli kurtuluş savaşı ve 12 Kasım 1944 yılında kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nin yürüttüğü mücadeleleri ve savaşları, bu savaştan çıkarılacak dersler anlatılmıştır. Bununla birlikte romanda yine bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyetinin Komünist Çin ve Rusya’nın işbirliğiyle ortadan kaldırılması, edebi ve canlı bir şekilde anlatılmış olup, genç nesle güzel mesajlar vermektedir. Doğu Türkistan’daki Uygur yazar, şairleri antidemokratik baskıcı rejimin kısıtlamalarına rağmen yine de cesaret ile görevlerini yerine getirmek için çalışmaktadır.

Barın olayından 7 sene sonra yani 5 Şubat 1997 tarihinde Doğu Türkistan'ın kuzey batısındaki Gulca şehrinde Kadir gecesinde evinde ibadet etmekte olan kişiler karakola götürülüp işkenceyle öldürülür ve ailelerine cesetlerinin teslim edilir. Bunu duyan millet öfkelenerek sokaklara dökülür. Aile fertleri ve bir gurup insan Hükümete şikayetini bildirmek için hükümet binasına yürür ve bu gurup gittikçe kalabalıklaşır. Bu gurup başka bir niyetinin olmadığını sadece şikayetini arz etmek için geldiğini anlatmak için küçük çocukları ve kadınları gösterici gurubun önüne koyarak hükümet binasına gelir. Ama Çin güvenlik güçleri grubun önündeki o küçücük, masum çocukları hiç aldirmeden herkesi kurşuna tutar. Ve kısa sürede olay büyüyerek karşılıklı çatışmaya dönüşür. Elinde sopadan başka bir şeyi olmayan Uygur gençleri acımasızca öldürülür.¹ Hatta Çin güvenlik güçleri Gulca şehrindeki bütün evlere operasyon düzenleyerek olaya karışan karışmayan bütün gençleri yakalayıp kimilerini öldürür, kimilerini hapse atar, kimilerindense haber bile alınmaz. O dönemde bütün hapishaneler dolduğundan okullar bile hapishaneye çevrilir. O da yetmez tutuklanan gençler derin dondurucu et depolarına atılarak acımasızca öldürülür. Eksi 30 derece soğukta yaralanarak yere yığılıp kalan insanların üzerine soğuk su serpip dondurarak öldürür. Bütün bu insanlık dışı vahşet yetmemiş gibi komşu ülke Kazakistan'a kaçmayı başarmış olan gençleri de geri alarak idam etmiştir.

Gulca olayından sonra, Doğu Türkistan meselesi uluslar arası af örgütü, Asya'daki İnsan Haklarını İzleme Teşkilatı gibi uluslar arası sivil toplum örgütlerinin dikkatini çekmeye başladı. Özellikle Uluslar arası Af Örgütü bugüne dek Doğu Türkistan'daki İnsan Hakları İhlalleri anlatılan kapsamlı 4 tane rapor yayınladı. Amerika Birleşik Devletlerinin senelik insan hakları raporlarında Uygur meselesine geniş bir şekilde yer verilmeye başlandı.

Özellikle 11 Eylül olayından sonra, Çin Hükümeti uluslar arası terörizmi bahane ederek Uygur Türklerini keyfi tutuklamaya başlamış, dini kültürel hakları ağır bir şekilde kısıtlanmaktadır. Uluslar Arası Af Örgütünün "Çin Halk Cumhuriyeti Uygurlar Çin'in 'terörle savaş' Adına Uyguladığı Baskıdan Kaçıyor" adlı, Temmuz 2004'te yayınladığı raporunun 4-sayfasında bu konuda şöyle denmiştir:

"Son yıllarda Şin Jiang Uygur Özerk Bölgesinde İnsan Hakları İhlallerinin ağırlaşmasına bazı ek faktörler de birleşerek katkıda bulunmuş ve bölgedeki Uygur nüfusunun duyduğu hoşnutsuzluğu daha da artmıştır. Yetkililerin, bir çok Uygur'un ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının ciddi ve yaygın olarak ihlal edilmesine dair yakınmalarına hitap etmede yetersiz kalması bölgede bir gerilim kaynağı olarak durmaktadır. Uygurlar arasında yüksek işsizlik

---

¹ . Ahmet İgemberdi, Şerkiy Türkistan Türk Dünyasının Kanlık Yarası (Doğu Türkistan Türk Dünyası'nın Kanayan Yarası), S. 134, Taklamekan Uygur Neşriyatı, İstanbul 2000.

oranı devam etmektedir ve bildirildiğine göre, Han Çinli işçilerin bölgeye akınının sürmesi, Uygurların iş gücü pazarında daha da fazla dışlanmasına yol açmaktadır. Uygurların büyük bir çoğunluğu çiftçidir; Çinceyi akıcı konuşamamaktadırlar ve sınırlı eğitim ve iş olanaklarına sahiptirler. Bununla birlikte, raporlara göre son yıllarda Uygur aileleri Han Çinli müteahhitler tarafından yeterli danışma hizmetleri ve tazminat verilmeden topraklarından zorla atılmaktadır.² Bildirildiğine göre, on binlerce Uygur kitabının yasaklanması ve yakılması³ ile Eylül 2002'den itibaren Şin Jiang Üniversitesinde bir çok derste Uygurca'yı eğitim dili olarak yasaklayan bir resmi politikanın dayatılması da dahil olmak üzere kültürel haklar üzerindeki kısıtlamalar da son yıllarda ağırlaşmıştır."⁴ Çin Halk Cumhuriyeti'nin uygulamakta olduğu bu tip politikalar Uygur edebiyatının gelişmesinin önünde en büyük engeldir. Mao döneminde olduğu gibi şairler yazarlar yazdığı eserlerinden dolayı hapse atılmakta işkence görmekte. Genç yazar Nurmehmet Yasin Kaşgar Edebiyatı dergisinin 2004-yılı 5.sayısında yayınlanan "Yava Kepter" (Yabani Güvercin) adlı hikayesinden ötürü 10 yıllık hapis cezasına çarptırılmıştır. 21-yüz yıla giren günümüzde Çağdaş Uygur Edebiyatı yara almaya devam etmektedir.

Kaynakça

Abdulkerim Hoca, Bahar Yağmuri, (Seçilen Şiirler), Pekin 1991.

Ablimit İsmail, Mahmutcan İslam, Hazirki Zaman Uygur Edipliri, Ürümçi 1993.

Alimcan İneyet, Uygur Halk Destanları, Ankara 2004.

Bilal Azizi Şiirleri, Ürümçi 1882.

Caferoğlu, Ahmet, Çağatay Edebiyatı Hakkında bazı Mülahazalar, Türkistan Dergisi, S.1, s.16, İstanbul 1988.

Gayretcan Osman, Osman İsmail, Uygurlarning Kadimki Edebiyatı, Ürümçi 2005.

Geng SHimin, Uygur Klasik Şiirleri, Ürümçi 1982.

---

² Yakın zamanda olan bir olayda, İli bölgesinde baraj gölü ve elektrik santralı projesi inşaatı nedeniyle başka yere yerleştirme programının adil olmadığını söyleyerek protesto ettikleri için en az 16 kişinin polis tarafından gözaltına alındığı bildirildi. Bkz. "Police in Xinjiang detain protesters" (Sincan'da polis protestocuları gözaltına aldı), RFA, 14 Haziran 2004.

³ Örneğin, görgü tanıkları Haziran 2002'de Kaşgar kentindeki 1 no.lu Ortaokulda toplanan kitapların istif edilerek yakıldığını bildirdi. Daha fazla bilgi için bkz. "Uygur language and culture under threat İn Xin Jiang" (Sin Can'da Uygur Dili ve Kültürü Tehdit Altında), Dr. Michael Dillon, 14 Ağustos 2002, Orta Asya-Kafkasya Analisti. Bildirildiğine göre, yasaklanan ve yakılan kitaplar arasında A Brief History of the Huns and Ancient Literature (Hunların Kısaca Tarihi ve Klasik Edebiyat) ile Ancient Uighur craftsmanship (Antik Uygur Zanaatkarlığı) gibi Uygur tarihi ve kültürü ile ilgili kitaplar bulunmaktaydı.

⁴ BKZ. "Xinjiang University to teach major subjects in CHinese" (Sin Can Üniversitesinde ana konular Çince öğretiliyor) Xin Hua 7 Haziran 2002. Mart 2004'te SUÖB'deki elli etnik azınlık okulunun önümüzdeki beş yıl içinde etnik Çin okullarıyla birleşeceği ve derslerin olabildiğince Çince yürütülmesi gerektiği bildirilince, Uygurcanın eğitim dili olarak kullanılmasına getirilen artan kısıtlamalar ile ilgili korkular daha da çoğaldı. Bkz. "China İmposes Chinese language on Uyghur schools" (Çin, Uygur Okullarına Çinceyi Getiriyor"), RFA, 16 Mart 2004.

İsmail Tömüri, İdikut Uygur Edebiyatı, Ürümçi 1994.

Kerimcan Abdurrahim, Yengiçe Edebiyat Çüşençileri (Edebiyat Hakkında Yeni Görüşler), Kaşgar 1993.

Muhammet Emin Kurban, Vatanperver Şair ve Alim Abdulkadir Abdulvaris Azizi, Kaşgar Edebiyatı, S.2, s.42-43, Kaşgar 1981.

Mukapatlangan Şiirlardin Tallanmilar, 'Ödül Alan Şiirlerden Seçmeler' Ürümçi 1993.

Nurmehmet Zaman, Uygur Edebiyat Tarihi, Ürümçi 1988.

Sultan Mahmut Kaşgarlı, Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası, İstanbul 2004.